

BALTHASAR HACQUET, PRVI FOLKLORIST I ETNOLOG HRVATSKIH KRAJEVA*

IVAN PEDERIN

Znanstveni pristup prirodi u XVIII stoljeću iz temelja je promijenio stil i kompoziciju putopisa u evropskoj književnosti. Među najvažnija djela koja su odredila putopis XVIII st. spadaju djela Georgea Louisa Leclerca de Buffon (1707—1788) *Histoire naturelle* i *Epoques de la nature* (1749—1789), koja se danas smatraju počecima geologije. Samu geologiju uzdigao je do samostalne znanstvene discipline frajburški profesor A. G. Werner (1750—1817). Sva ta djela plod su raspoloženja stoljeća koje se oduševljavalo prirodom. Godine 1729. švicarski učenik *wunderkind*, liječnik i botaničar Albrecht von Haller (1708—1777) napisao je u poletnim aleksandrincima odu Alpama (*Die Alpen*), koja je uskoro postala jedna od najčitanijih pjesama stoljeća. Njegova oda bila je prvi opis djevičanske prirode, koja je spas čovjeku pokvarenu uljudenim gradskim životom. Potaknut tim i sličnim raspoloženjima, švicarski filozof Jean Jacques Rousseau (1712—1778) nastanio se 12. rujna 1765. poput modernog pustinjaka na otoku Saint-Pierre, usred jezera Biene, gdje je ostao do 21. listopada, a nije otišao svojom voljom.¹ Horace Bénédict de Saussure (1740—1799) fizičar i meteorolog napisao je brojne prirodoslovne putopise po Alpama. Godine 1768. austrijski botaničar barun Joseph von Seenus putuje Istrom, Kvarnerskim otocima i obalnim područjem Velebita.²

Pod dojmom tih i takvih putopisa i djela, evropski putopis druge polovice XVIII st. vezuje se za istraživanje raslinja i geo-

* U pisanju ove rasprave mnogo mi je pomoglo osoblje Naučne biblioteke u Zadru, Narodne in univerzitetne knjižnice u Ljubljani, Arheološkog muzeja u Splitu, te Instituta za povijest prirodnih, matematičkih i medicinskih nauka JAZU u Zagrebu, stavivši mi na raspolaganje svoje kartoteke i biblioteke. Ovim im putem najljepše zahvaljujem.

¹ Svoj boravak na tom otoku Jean Jacques Rousseau je opisao u svojim *Confessions*, 2. Paris, 1963 (Livres de Poche Classique 1100—1101), str. 457—472.

² Joseph von Seenus, *Beschreibung einer Reise nach Istrien und Dalmatien vorzüglich in botanischer Hinsicht*, Nürnberg und Altdorf, 1805.

logije. Johann Wolfgang Goethe je 1775, pa 1779. i 1797. u tom smislu pisao svoje dnevnik po Švicarskoj i napisao brojne prirodoslovne spise.³ Bila je to korjenita obnova evropskog putopisa, koji je još potkraj XVII stoljeća bio pod dojmom putnih dnevnika francuskog filozofa Michela Eyquema de Montaigne (1533—1592). Montaigne je putovao raznim zemljama Evrope 1580—1581. i opisivao gradove, crkve, zidine, utvrde, bogatstvo i zanimanje gradova, nošnje, hranu i navike ljudi. Najznačajniji putopis po dalmatinskoj Hrvatskoj toga starog renesansno-baroknog tipa jest putopis Jacoba Spona i Georgea Whelera (*Voyage d'Italie, de Dalmatie, de Grèce et du Levant fait aux années, 1675 & 1676 par Docteur Medecin Aggrégé à Lyon Gentilhomme Anglois,* Tome I, II. A Lyon MDCLXXVIII), u kojem Spon, mnogo više nego Montaigne u svojim razmatranjima, polazi od djela klasičnih pisaca, ali se zadržava uglavnom na opisu gradova, građevina, na objašnjavanju djela klasičnih pisaca na licu mjesta. To djelo, u kojem autor opisuje i dalmatinsku Hrvatsku, jedno je od značajnijih djela evropske putopisne književnosti XVII stoljeća. Sam Jacob Spon (1647—1685) bio je jedan od značajnijih arheologa i epigrafičara svoga doba.⁴

Suvremeni prirodoslovni putopis po Dalmaciji, koji bi se s obzirom na izloženo mogao nazvati putopisom švicarskog tipa, svakako je putopis talijanskog opata Alberta Fortisa (1741—1803),⁵ koji je u Švicarskoj⁶ imao mnogo prijateljskih veza, a i u Škotskoj, gdje mu je pokroviteljem bio John Stuart Earl of Bute⁷ (1713—1792).

³ Johann Wolfgang Goethe, *Schweizer Reisen*, München, 1962. (DTV 28). Njegovi prirodoslovni spisi sabrani su u *Schriften zur Geologie, Mineralogie, Meteorologie*, München, 1963 (DTV 38), te *Schriften zur Botanik und Wissenschaftslehre*, München, 1963. (DTV 39), odnosno u nebrojenim drugim izdanjima.

⁴ Posljednji meni poznat putopis toga starog tipa po Dalmaciji jest putopis nirnberškog humanista i helenista [Erharda Reuscha] *Alter und neuer Staat des Königreichs Dalmatien itd. Nürnberg, 1718*. Reusch međutim možda i nije bio u Dalmaciji.

⁵ Alberto Fortis, *Viaggio in Dalmazia, Venezia, MDCCLXXIV*.

⁶ Zarko Muljačić, »Iz korespondencije A. Fortisa s J. S. Wyttenbachom«, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, Razd. lingvističko-filološki, VII/1968, str. 113—118. Muljačić je pisao o Fortisu još u: »Dubrovačke teme u dvjema Fortisovim knjigama«, *Radovi FF u Zadru*, Razd. lingv. fil. VIII—IX/1970, str. 187—196; »Još o Fortisovim putovanjima po Hrvatskoj«, *Pomorski Zbornik*, Zadar, knj. 7, 1969, str. 555—571; »Novi podaci o Albertu Fortisu i o njegovim putovanjima po našim krajevima« *Radovi FF u Zadru*, Razd. hist. arh. i hist. umj., IV/1966, str. 87—106, i dr.

⁷ Mira Janković, »Škotski mecena i djela o Dalmaciji« *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Zagrebu*, II/1954, str. 245—253.

Fortisova knjiga snažno je odjeknula u Švicarskoj, pa je već 1774. u Bernu izišao prijevod poglavlja »Die Sitten der Morlachen«, a 1775. i prikaz u »Göttingensche Anzeigen von gelehrten Sachen«. ⁸ Fortisova knjiga u cijelosti je prevedena na njemački i doživjela je dva izdanja u Bernu. ⁹

Nema nikakve sumnje da je Fortis svojom knjigom otvorio novo razdoblje putopisne književnosti o Dalmaciji. ¹⁰ Moglo bi se gotovo reći da nijedan njemački ni austrijski putopisac u XIX stoljeću (a oni su u to doba u Dalmaciji daleko najbrojniji) nije došao u Dalmaciju a da nije prije toga pročitao Fortisovu knjigu. Međutim, u doba kad je Fortis putovao Dalmacijom, 1770. u Dalmaciju stiže prvi put jedan čovjek koji je Dalmaciju i svu Hrvatsku i Bosnu upoznao daleko bolje i opisao je mnogo temeljitije od Fortisa. Bio je to Francuz Balthasar Hacquet.

Život Balthasara Hacqueta (koji se na nekim bakrorezima naziva i Belsazar) danas poznajemo iz njegove autobiografije koju je objavio Henrich Hartig 1908. ¹¹ On se rodio 1739. ili 1740. (ni on sam to točno ne zna) u mjestu Le Conquet u Basse-Bretagne kao vanbračni sin nekog velikaša. Veli da se zvao La Motte, ali da se nikad nije služio tom titulom. Godine 1753. postao je liječnikom, pa se kao takav ukrcao na neku francusku fregatu. Sudjelovao je kao vojni liječnik u raznim ratnim pohodima, a kad bi ga zarobili, zadržali bi ga kao vojnog liječnika svojih četa. Godine 1758. dospio je tako u austrijsko zarobljeništvo i onda tamo i ostao. Osobni liječnik Marije Terezije, Nizozemac Gerhart van Swieten upoznao ga je i pomogao mu da napusti vojnu službu. Tako je Hacquet postao liječnikom u Idriji. Godine 1773, pošto je raspuštena Družba Isusova, postao je profesorom anatomije, fiziologije, kirurgije i porodiljstva u Ljubljani, gdje je ostao do 1787, kad je otišao za profesora u Lavov, tada u Poljskoj. Iz Slovenije je Hacquet poduzeo brojna putovanja po raznim krajevima Slovenije, a onda u Italiju

⁸ Ovaj prikaz u cijelosti prenosi Žarko Muljačić, »Još o Fortisovim putovanjima po Hrvatskoj«, *Pomorski zbornik*, VII/1969, str. 566—570.

⁹ *Reise in Dalmatien*, 2 Bde, Bern, 1776; *Reisebeschreibung von Dalmatien*, 2 Bde, Bern, 1797.

¹⁰ To Fortis možda zahvaljuje svojim prilično grlatim prijateljima u Švicarskoj.

¹¹ Fr[einesignierter] Pf[arrer] H[einrich] H[artig], »B. Hacquets Autobiographie«, *Die Wahrheit*, München 42/1908, Heft 1—4, str. 19—35; 71—86. Drugi je nastavak njemački prijevod njegove autobiografije napisane na francuskom i ne baš uredno izdane. Povjesničar medicine Mirko Eduard Grmek pronašao je jedan novi tekst Hacquetove autobiografije, koji će uskoro objaviti.

1769, gdje je, kako se čini, upoznao Alberta Fortisa,¹² a onda 1770. u Dalmaciju, možda i u društvu s Fortisom.¹³ Godine 1774. putuje po Istri, 1778. posjećuje uskoke, 1780. putuje sjevernom Hrvatskom, 1783. putuje po Lici, Krbavi i po zapadnoj Bosni i Dalmaciji, 1787. opet putuje po granicama »turske Hrvatske«. To je posljednje njegovo putovanje po Hrvatskoj, nakon toga odlazi u Lavov. U nizu knjiga koje je napisao o svojim brojnim putovanjima, Hacquet je pisao o hrvatskim krajevima prvi put 1778. u djelu »*Oryctographia Carniolica*« d. i. *Physicalische Erdbeschreibung des Herzogthums Krain, Istrien und zum Theil der benachbarten Länder*, 4. sv. Leipzig, s. a. [1778, 1781, 1784, 1789], i to na njemačkom. Bio je to prvi moderni opis jednog hrvatskog kraja na njemačkom jeziku nakon prijevoda Fortisova poglavlja (a prije pojave Seenusova djela, koje je objavljeno tek 1805, kako gore vidjesmo). Godine 1785. izlazi njegova knjiga *Physikalisch-Politische Reise aus den Dinarischen durch die Julischen, Carnischen, Rhätischen in die Norischen Alpen im Jahre 1781 und 1783 unternommen von [Balthasar] Hacquet, Erster Theil, mit Kupfern*, Leipzig, 1785. Za razliku od prvog djela, koje sadrži samo prirodoslovna opažanja, ova knjiga sadrži i brojne bilješke o pučanstvu Hrvatske, odatle i naslov »*Physikalisch-Politische Reise*«. U trećoj knjizi (1802—1805) Hacquet se bavio gotovo isključivo opisom ljudi, njihova života, običaja, njihovih navika, rada, nastambi i sl. Njezin pun naslov glasi: *Abbildung and Beschreibung der südwest — und östlichen Wenden, Illyrer und Slaven, deren geographischen Ausbreitung von dem adriatischen Meere bis an den Ponto, deren Sitten, Gebräuche, Handthierung, Gewerbe, Religion u. s. w. nach einer zehnjährigen Reise und vierzigjährigen Aufenthalte in jenen Gegenden dargestellt von . . . , Erster Theil*, Leipzig, s. a. Prvi meni poznati prilog o Hacquetu izišao je kod Konstanta Wurzbacha.¹⁴ Prvi važniji prilog o Hacquetu potječe od Hartiga, koji je 1908. izdao njegovu autobiografiju, što sam već naveo, a onda i njegova pisma barunu Karlu Ehrenbertu von Mollu.¹⁵

¹² Hacquet naziva Fortisa stariim prijateljem, isp. *Abbildung und Beschreibung der südwest- und östlichen Wenden, Illyrer und Slaven* itd., Erster Theil, erstes Heft, Leipzig, s. a. [1802—05], str. 101, 111.

¹³ Sva Hacquetova pisma izgorjela su, kako on sam piše, u požaru 1774. u Ljubljani. On tu nabroja pisma mnogih učenjaka, ali ne i Fortisova. U mletačkim spisima Historijskog arhiva u Zadru Hacquet se ne spominje, kao uostalom ni Fortis. Možda će neki sretni arhivski nalaz u Italiji baciti svjetlo na odnose ove dvojice poznavalaca hrvatskih krajeva.

¹⁴ Constant Wurzbach, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, sv. 7, Beč, 1861, str. 163—165.

¹⁵ Fr[ei]resignierter] Pf[arrer] [Heinrich] H[artig], »Originalbriefe B. Hacquet's an Frhrn v. Moll, Neumarkt-München«, *Die Wahrheit*, München, 42/1908, str. 107—125.

[1]

Kako je Hacquet bio liječnik, to je još godinu dana prije Hartigove autobiografije izašla o njemu kratka bilješka,¹⁶ a Slovenci su izgleda i inače nešto znali o njemu, pa su to namjeravali i izdati u zborniku o stotoj obljetnici njegove smrti 1915.¹⁷ Rat je omeo njihovu namjeru, pa taj zbornik nikad nije tiskan. Godine 1926. ima o Hacquetu bilješka Ivana Pintara u *Slovenskom biografskom leksikonu* (knj. 1, sv. 2. Ljubljana, 1926, str. 284—287), a godine 1931. osvrta Josipa Westera.¹⁸ Svi ti oskudni i kratki prilozi prikazuju Hacqueta kao liječnika, prirodoslovca i planinara. Obično prepričavaju njegovu autobiografiju. Ivan Pintar spominje ga obično kao liječnika,¹⁹ Josip Wester kao planinara i istraživača špilja u već spomenutom prilogu. On detaljno navodi njegova putovanja po Sloveniji 1954.²⁰ Ti slovenski pisci bave se Hacquetovim putovanjima i radom u Sloveniji, ne u Hrvatskoj, čime se bavi ova rasprava.

Prvi u Hrvatskoj opisuje Hacqueta kao poznavaoa južnih Slavena Pavao Maček,²¹ ali iza rata o Hacquetu opet izlaze napisi liječnika i prirodoslovaca. Prvi je Lavoslav Glesinger.²² Glesinger piše o Hacquetu kao o pristaši prosvjetiteljstva, etnologu koji je opisao Južne Slavene i njihove običaje, zadržavajući se prije svega na zapisima o porodništvu kao povjesničar medicine. Josip Kovačević pisao je o značenju njegovih putovanja po Hrvatskoj čak u tri članka, ali uvijek s prirodoslovnog stajališta. On je svjestan velikog značenja Hacqueta kao folklorista, ali nije u stanju to pravilno ocijeniti ni opisati s obzirom na to da je po struci prirod-

¹⁶ A. Müllner, »Balthasar Hacquet als Werkschirurg in Idria« *Berg- und Hüttenmänner-Jahrbuch der k. k. montanistischen Hochschule zu Leoben*, 55/1907, str. 339.

¹⁷ Tako piše Josip Wester, *Balthasar Hacquet, prvi raziskovalec naših Alp*, Ljubljana 1954, str. 9. O tome vidi još i bilješku Luke Pintara, »Balthasar Hacquet«, *Planinski vestnik*, 1912, št. 9.

¹⁸ Josip Wester, »Balthasar Hacquet«, *Življenje in svet*, IX/1931, str. 30—31.

¹⁹ Ivan Pintar, *Mediko-kirurški zavod v Ljubljani*, Ljubljana 1939.

²⁰ Josip Wester, *Balthasar Hacquet, prvi raziskovalec naših Alp*, Ljubljana 1954, a onda »Balthasar Hacquet kot jamar«, *Protheus*, XVIII/1955, str. 272—76, *ibidem*, XIX/1956—57, str. 6—10. Wester i Boris Oreb autori su članka o Hacquetu u *Enciklopediji Jugoslavije*, sv. 3, Zagreb 1958, str. 645—46.

²¹ Pavao Maček, »Jedan putopis iz 18. st. o južnim Slavenima«, *Obzor*, 1932, br. 48—64.

²² Lavoslav Glesinger, »Hacquetova putovanja po Hrvatskoj i njegove bilješke o zdravstvenim prilikama u XVIII. stoljeću« *Narodno zdravlje*, VI/1950, br. 5—6, str. 151—159. Ova rasprava pojavila se 1955. u njegovoj knjizi *Liječnici i čudotvorci, Iz starih medicinskih kronika*, Zagreb 1955, str. 201—216.

slovac.²³ Hacquetove izlete po Velebitu opisane u »*Physikalisch-Politische Reise*, 1785, iznosi i Željko Poljak.²⁴ Jedini meni poznati učenjak humanističke naobrazbe koji zna za Hacqueta je Žarko Muljačić. On opisuje susret Hacqueta sa njegovim prijateljem Fortisom, koji je planinario negdje u švicarskim planinama kraj Berna u društvu Dubrovčanina Tome Basiljevića 1780.²⁵ No ni Muljačić ne piše ništa potanje o Hacquetu. Tako je Hacquet do danas gotovo posve neproučen s obzirom na njegovo poznavanje Hrvata, pa Srba i Muslimana u Hrvatskoj i Bosni.

Balthaser Hacquet odmah se na početku svoje autobiografije prikazuje protivnikom »univerzalnih sistema«, pa veli da nikad nije bio zaražen ni jednom religijom.²⁶ Bio je prirodoslovac i tužio se na biskupe i na kler koji su mu pravili teškoća: »Ma vie à été plus d'une fois en risque — depuis les Eveques jus'au dernier des moines ont préché l'Evangel contre mom hérésie —, mais en revange j'ai tenu la contrevene en naturaliste pour le bien de l'état, contre cette maudite pretaile, comme on peut voir par mes ouvrages«.²⁷ Bio je pristaša Rousseaua, kojega često spominje u svojim djelima, Albrehta von Hallera, Charlesa de Secondat baruna de la Brède et de Montesquieu, čije ideje iz djela »*De l'Esprit des Lois* (1748) spominje, mada ne i djelo.²⁸ Kao pravi rusoovac i prirodoslovac, Hacquet obično putuje pješke. Prvi put putovao je u Dalmaciju 1770, kako već navedoh. Za njega, koji je bio u službi austrijskog cara, to je putovanje moglo biti veoma važno, jer u to doba raste austrijsko zanimanje za Dalmaciju i more uopće. Marija Terezija je, čini se, računala sa skorom propasti Mletačke i Dubrovačke republike, pa je 1775-76. uputila jednog agenta u Dalmaciju i

²³ Josip Kovačević, »Kako da se odužimo B. Hacquetu«, *Naše planine*, Zagreb, III/1951, br. 1, str. 24—26; »Balthasar Hacquet«, *Priroda*, Zagreb, XLVI/1959, br. 7, str. 270—280; »Kratki pregled o putovanjima Balthasara Hacqueta po Hrvatskoj«, *Naše planine*, III/1951, br. 9—10, str. 246—251.

²⁴ Željko Poljak, i suradnici, *Velebit*, Zagreb 1969, str. 120.

²⁵ Žarko Muljačić, »Tomo Basiljević-Basegli, prvi dubrovački planinar«, *Povijest sporta*, Zagreb 1970, br. 4, str. 327—28. Poznata mi je još knjiga J. Hubera *Balthasar Hacquet, Leben und Werke*, München 1930, koja se ipak ne bavi Hacquetom kao folkloristom hrvatskih krajeva. Vidi još bilješku 93 ovog rada.

²⁶ *Autobiographie*, str. 21.

²⁷ *Autobiographie*, str. 30. »Život mi bijaše više od jednog puta na kocki pošto je kler, od biskupa do najnižeg redovnika, propovijedao Evanđelje protiv mojeg krivovjerstva. S druge strane ja sam se kao prirodoslovac suprostavio za dobro države tim prokletim popovima, što se vidi iz mojih djela«. Francuski tekst izdan je s brojnim pogreškama, vrlo neuredno.

²⁸ Isp. *Physikalisch-Politische Reise... 1785*, str. 3, 7. Na str. 41. Hacquet spominje raspravu Jeana Jacquesa Rousseaua, *Discours sur l'Origine et les Fondements de l'Inégalité parmi les Hommes*, Neuchâtel 1775.

Dubrovnik koji joj je napisao opširno i anonimno izvješće.²⁹ Bilo je to možda prvi put da se Austrija zanima za Jadran nakon što je Karlo VI proglasio Rijeku i Trst slobodnim lukama 1711. Izvješće možda potječe od nekog čovjeka iz blizine Wilhelma Boltsa, Nijemca rođena u Londonu, koji je 1774. u tajnom memorandumu predlagao osnivanje austrijske trgovačke kompanije u Indiji. U tome je uspio kad je 1776. u Trstu osnovana »Triester-Ostindische Handelskompanie«, koja je opremila brod »Joseph und Theresia« u Trstu za Indiju. Brod, kojim je zapovijedao Bolts, doplovio je 1778. na otočje Nikobara, proglasio ga austrijskim posjedom i vratio se 1781. u Livorno.³⁰ Sam Josip II putovao je 1775. Hrvatskom želeći vidjeti granice Carevine.³¹ Rijeka je kao luka bila zanimljiva Mariji Tereziji još 1759, kad je poslala jedno povjereništvo kako bi istražilo mogućnosti da se Kupa učini plovnom i olakša dovoz robe na Rijeku. To je ponovno postalo zanimljivo kad je rat Austrije s Portom 1788. prekinuo trgovinu Dunavom i urodilo je izgradnjom Marien-Louisen-Strasse (1803—1809) od Karlovca do Rijeke.³² Čini se sigurno da je Josip II novcem podupirao Hacquetova putovanja, a Hacquet je imao stalnu vezu s dvorom preko austrijskog diplomata Gottfrieda van Swieten (1734—1803), sina Gerharta van Swieten, koji je bio osobni liječnik caričin i zaštitnik Hac-

²⁹ Grga Novak objavio je najprije jednu raspravu o tom rukopisu »Jedan anonimni rukopis iz 1775/6 godine o dalmatinskim Zagorcima (Morlacima), primorcima i otočanima«, *Narodna starina*, IX/1930, str. 21—38. Onda je objavio sam rukopis »Dalmacija god. 1775/6 gledana očima jednog suvremenika«, *Starine JAZU*, knj. 49/1959, str. 5—76. Prvu glavu tog rukopisa objavila je Maja Novak, »Dubrovnik u sedamdesetim godinama XVIII stoljeća (Izvjestaj carskoj vladi u Beču — 1. poglavlje)«, *Analitički historijski instituta JAZU u Dubrovniku*, VI—VII/1957—59, str. 267—282.

Austrija je pokušala zavladatai Dubrovnikom 1799, kad je izbila buna Konavljana. Senat je uspio zaplašiti Konavljane s turskim četama koje su se pojavile na granici i prisiliti ih na pokornost, isp. Stjepan Antoljak, »Konavoska buna u središtu jednog dijela evropske diplomacije«, *Rad JAZU* 286, knj. III, str. 107—141.

³⁰ Friedrich Wallisch, *Die Flagge Rot-Weiss-Rot, Männer und Taten der österreichischen Marine in vier Jahrhunderten*, Graz—Wien—Köln, 1956, str. 30—32.

³¹ Ovo piše Hacquet, *Physikalisch-Politische Reise... 1785*, str. 13. Vidi još Dragutin Frančić, *Plitvička jezera*, Zagreb 1910, str. 385.

³² R. von H... g [Joseph Maximilian von Liechtenstein] *Reisen durch das österreichische Illyrien, Dalmatien und Albanien im Jahre 1818*, Meissen 1822, str. 149—168.

Cestu je sagradio barun Josip Filip Vukasović (Sv. Petar, Lika, 1755 — Beč, 1809, podlegao ranama kod Wagrama), a bila je jedna od najsuvremenijih u Evropi, koštala je 2 milijuna forinti. Vidi Adolf Schmidl, *Reisehandbuch durch das Königreich Ungarn mit den Nebenländer und Dalmatien, Nach Serbien, Bucarest und Constantinopel*, Wien 1835, str. 500.

queta.³³ Hacquetova djela zanimala su Josipa II mnogo više od Boltsova pothvata, pa ga je car posjetio u njegovu kabinetu u Ljubljani 21. ožujka 1784. Hacqueta se duboko dojmio njegov posjet. O njemu je zapisao: »Joseph est le seul grand homme que jamais la maison d'Autriche a eû; c'est un miracle que cet homme a pue parvenir au point ou il est venu, malgré ça mauvaise éducation qu'il a reçu dans sa jeunesse de la maudite pretaile et de ses ignorants gouverneurs«.³⁴ Hacquet nije toliko zanešenjak i prijatelj Slavena kakvim ga opisuju gotovo svi hrvatski pisci,³⁵ on je radije učenjak u službi vladara koji pristaje uz prosvjetiteljstvo i vlada svojom državom apsolutistički. Njegovi privatni napisi o Slavenima i nisu tako blistavi. O Slovencima piše: »... apres avoir eu beaucoup d'adversités pendant 20 ans en Carniole avec une nation bigote, inculte plein de malice, comme presque tous les Slavons a demie civilisé sont«.³⁶ Karlu Ehrenbertu von Mollu pisao je iz Lavova 25. listopada 1802. na svom čudnom i ne dobrom njemačkom rečenicu koja nije posve razumljiva: »Dank sey es dem Himmel! ich lebe seit 40 Jahre unter einem Volk, wo man von Redlichkeit wenig Sinn hat; mein Glück ist es, dass mich dieses Volks stets brauchte, und dessen nicht bedarfte, da ich dem Staat dem ich diene niemalens um einem Dienst angesucht habe, und die hochmütigen folglich dume Teutsche die solches Slaven Kalb regieren, ebenfalls nicht zu gnaden stunde; sondern vielmehr die Unterdrückten gegen Sie mit geballter faust zu vertheidigen suche«.³⁷ Iza Hacqueta svakako stoji zanimanje određenih bečkih krugova za Južne Slavene, a osobito za Hrvate te za dalmatinsku Hrvatsku.

³³ Constant Wurzbach, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, sv. 7, Wien 1861, str. 163—165.

³⁴ Autobiographie, str. 29. »Josip je jedini velik čovjek kojeg je ikad imala kuća Austrije. Čudo je kako je taj čovjek mogao postići onoliko koliko je postigao i pored svoje loše naobrazbe koju je za mladosti primio od prokletih popova i svojih učitelja neznanica«. I ovaj tekst je kao i ostali izdan s pogreškama.

³⁵ XIV pr. Josip Kovačević, koji traži poštovanje prema Hacquetu, jer je on nas branio pred zapadnom Evropom ispravljajući loše nazore koji su o nama postojali, vidi navedenu raspravu u *Priroda* 1959. pa isto u »Kratki pregled o putovanjima Balthasara Hacqueta po Hrvatskoj«, str. 251. Kovačević inače navodi u ovoj raspravi da je Hacquet imao potporu dvora, str. 248.

³⁶ Autobiographie, str. 30. »Pošto sam imao mnogo teškoća za 20 godina koje sam proveo u Kranjskoj s tim bigotnim narodom, nekulturnim, punim zlobe, kakvi su skoro svi ti polucivilizirani Slaveni«.

³⁷ Fr[eiresignierter] Pf[arrer] [Heinrich] H[artig], »Originalbriefe B. Hacquet/s an Frhrn v. Moll, Neumarkt/München«, *Die Wahrheit*, München, 42.1908. str. 114. Prijevod ovog pasusa s dosta grešaka nije jednostavan baš zbog tih grešaka, pa za ovaj put odustajem od prijevoda.

Hacquet je prvi put došao u dodir s hrvatskim vojnicima za sedmogodišnjeg rata. Onda o tome ništa nije napisao, ali je pisao poslije. O putovanju po Dalmaciji 1770. nije posebno izvijestio, a ni njegova »Oryctographia Carniolica« ne sadrži spomena vrijednih zapažanja o pučanstvu Istre. I »Physikalisch-Politische Reise« 1785. je u stvari prirodoslovno djelo. No za razliku od »Oryctographiae«, ovo djelo sadrži i zapažanja o pučanstvu krajeva kojima je prolazio. Opis puta po Lici započinje negdje oko vrela Une, odakle je išao prema Zrmanji. Granicu prema Turskoj čuvala je jaka posada, jer je u Bosni harala kuga (1783), koja je iste godine zahvatila i Dalmaciju. Tu tromedu spominje kao mjesto »wo ein despotisches, republikanisches und monarchistisches Reich zusammenstösst«,³⁸ razmišljajući tako u kategorijama Montesqieua. U tom predjelu, negdje blizu Obrovca, odvijala se živa trgovina. Ličani i Dalmatinci donosili su s obale sol i vino u zamjenu za žito, stoku i crveno sukno koje su dobivali od Muslimana.³⁹ Hacquet je prešao u Bosnu i Dalmaciju ne bojeći se kuge koju je prebolio 1763. u Silitriji.⁴⁰ Pučanstvo Bosne, Dalmacije i Hrvatske on naziva Vlajima. Vlaji su najčešće grčke, pa turske, a najrjeđe katoličke vjere,⁴¹ lijepo građeni, hrabri, vitki i koštunjavi, skloni razbojstvima i krvoločni kao i njihovi krupni psi koji za putnika mogu biti prava opasnost. Vlaji su rođeni vojnici, s malim zadovoljni, hrane se uglavnom biljnom hranom s malo životinjske masti. Ratarstvo im je vrlo zaostalo, mnogi su nomadi. Nošnja im je posve istočnjačka, podsjeća ga na nošnju Kirgiza. Hacquet potanko opisuje nošnju muškaraca i žena, koja je ista do Crne Gore i Albanije: dolama, pojas s handžarom i nožem, buzdovanom i pištoljima, kaftan preko ramena bez rukava, na glavi crvena kapa kao kardinali u Rimu.⁴² Žene nose rubac na glavi, koji ponekad visi preko lica kao veo. Muško i žensko nosi dvije pletenice, žene na grudima dukate, koralje i sl. Nose duge košulje do peta, sprijeda otvorene i šareno vezene. Žene su ne manje hrabre od muškaraca, a možda najkrepesnije na svijetu. Zna za slučaj kad su tri muškarca presrela neku

³⁸ *Physikalisch-Politische Reise... 1785*, str. 7.

³⁹ Nav. djelo, str. 8.

⁴⁰ *Autobiographie*, str. 23.

⁴¹ U srednjoj Dalmaciji riječ Vlaj odnosi se na seljake iz unutrašnjosti bez obzira na njihovu vjeru. Po tom se ta riječ razlikuje od riječi Vlah kojom bosanski muslimani i katolici prezrivo nazivaju pravoslavce ili pak muslimani ove kršćane. Upotrebljavam dakle riječ Vlaj koja se odnosi na pučanstvo svih triju vjeroispovijesti sve ako je i pogrđna. Bolje riječi, naime, nema, talijanska riječ Morlacco također je pogrđna, a riječ Zagorac, koju npr. upotrebljava Grga Novak, nije posve adekvatna, odnosi se i na seljake sjeverozapadno od Zagreba.

⁴² *Physikalisch-Politische Reise... 1785*, str. 28—30.

djevojku koju su uspjeli silovati tek kad su je teško ranili.⁴³ Kao liječnik i porodničar Hacquet opaža mjere karantene koje Turci provode protiv kuge te navodi podređen položaj žena i nazor da je rađati sramota.⁴⁴ Muslimani žive uglavnom u gradovima, oni su dobri i miroljubivi, za razliku od »Grka«, koji su skloni grabežu i pljački. No muslimani se nerijetko bratime s kršćanima, čak i s onima koji žive u Hrvatskoj. Podjarmljeni »Grci« strašno mrze muslimane. Prepadi i sukobi na granicama su svakidašnjica.⁴⁵ Seljak je ujedno i vojnik, zbog čega je ratarstvo na vrlo niskom stupnju, kolibe su pokrivene slamom, pod je gola zemlja,⁴⁶ kuće su raštrkane, što je svakako mnogo bolje nego da su zbijene kao u gradovima, jer se čovjek tako može lakše saživiti s prirodom. Osnovna društvena zajednica nije obitelj, nego zadruga. Na čelu zadruge stoji najstarija žena (!), koja kažnjava svu djecu.⁴⁷ Graničare uspoređuje s Kozacima.⁴⁸ Posljedica ovog jednostavnog i zdravog života u prirodi jest da su Vlaji neobično zdravi, manje su izloženi bolestima od ljudi koji prebivaju u gradovima. Tu se Hacquet opet pozivlje na Rousseauov »Discours de l'Inégalité parmi les Hommes«, Neuchatel 1775, zimi Vlaji hodaju razgaljenih grudi i nikad ne obole.⁴⁹ Opisuje život pastira na velebitskim pašnjacima i način na koji oni liječe svoju stoku.⁵⁰ Autor koji zna hrvatski doživljava Hrvatsku i Bosnu kao posve neevropske, istočnjačke zemlje. Žito vrše, veli Hacquet, konji kao dalje na istoku. Žena mora mnogo raditi, muž je ne poštuje i uči sina da je psuje. Otac se više veseli sinu, pa su muška djeca osorna. Hacquet uspoređuje Vlaje sa sjeveroameričkim Indijancima.⁵¹ Vlaje koji prebivaju uz obalu spominje kao »Morlaken oder Seewalachen«,⁵² očito pod utjecajem Fortisa, koji je smatrao da je ono Mor u svezi s navodnim dolaskom Vlaja s Crnoga mora.⁵³ Poput Fortisa, koji opaža trvenja

⁴³ Nav. djelo, str. 41.

⁴⁴ Nav. djelo, str. 31. Ovo je zanimljivo i Lavoslavu Glesingeru, *Liječnici i čudotvorci*, str. 212—213.

⁴⁵ *Phis. pol. Reise...*, str. 31—36.

⁴⁶ Nav. djelo, str. 37—39.

⁴⁷ Nav. djelo, str. 41.

⁴⁸ Nav. djelo, str. 46.

⁴⁹ Nav. djelo, str. 76—77.

⁵⁰ Nav. djelo, str. 79—80.

⁵¹ Nav. djelo, str. 81—83. Više od 100 godina poslije, Vlaji su podsjećali Engleskinju Maude M. Holbach, na sjeveroameričke Indijance, *Dalmatia, the Land where East Meets West*, London—New York 1908, str. 31.

⁵² *Phys. Pol. Reise*, str. 75.

⁵³ *Viaggio in Dalmazia* dell'abate Alberto Fortis, in Venezia, 1774, str. 46. Ivan Lucić, *De Regno Dalmatiae et Croatiae, Libri sex*, Amstelodami, MDCLXVIII, str. 281—82, veli da riječ Morlacco potječe od grčkog Mauro i slav. Vlaho.

katolika i pravoslavnih,⁵⁴ Hacquet piše da se katolici i pravoslavni znaju pobiti u prepirkama da li je papa nepogrešiv ili ne.⁵⁵ Pjesma Vlajâ je istočnjačka, za Nijemca ili Francuza zavijanje.⁵⁶ Vlaji inače ne vole Nijemce, od kojih su vidjeli samo najgore.⁵⁷

No ovo djelo, koje je privuklo pažnju liječnika i prirodoslovaca, zapravo je posve geološko. Etnološka razmatranja u njemu su sporedna. Hacquet je sabrao svoja etnografska zapažanja u odebljoj knjizi pod naslovom *Abbildung und Beschreibung der südwest- und östlichen Wenden, Illyrer und Slaven, deren geographische Ausbreitung von dem adriatischen Meere bis an den Ponto, deren Sitten, Gebräuche, Handthierung, Gewerbe, Religion u.s.w.* Leipzig, s.a. [1802—1805], Hacquet je u uvodu svog djela obrazložio pažnju koju je posvetio proširenom narodu Slavena, s tim što Slaveni sačinjavaju dvije trećine pučanstva Carevine. Poslije nego što je obišao Hrvatsku i Sloveniju Hacquet je obišao Karpate, Galiciju, Volhiniju, Podoliju, Litvu, Krim, Ukrajinu, Šlesku, Sasku, Brandenburg, Tiringiju, Hannover, Mecklenburg Holstein, Dansku. Pješaočio je sve do svoje šezdesete godine, naučio više slavenskih jezika i ćirilicu. To je napisao u uvodu u Lavovu 12. ožujka 1801. O Slavenima piše da su prostorno najprošireniji narod na svijetu, prošireniji od samih Arapa. Za razliku od Johannesa Gottfrieda Herdera, koji Slavene smatra miroljubivima i blagima, žrtvom krutih i ratobornih germanskih susjeda.⁵⁸ Hacquet smatra Slavene ratničkim narodima i izvodi njihovo ime od Slava — die Glorreichen.⁵⁹ Zato su se toliko i proširili da danas prebivaju na golemom prostoru između Jadrana i Kamčatke. I sam veliki Josip II razmatrao je mogućnost da u Carevini uvede slavenski kao uređovni jezik.⁶⁰ Hacquet je poznavao dotadanju oskudnu njemačku literaturu o Slavenima, uglavnom o Rusima, kao P. S. Pallas a, »*Bemerkung auf einer Reise in die südlichen Statthaltschaften des russischen Reichs in den Jahren 1793—94*« (Leipzig, 1799) pa D. J. Reinegg, *Allgemeine historisch-topographische Beschreibung des Kaukasus* (2. sv. Gotha und St. Petersburg, 1796) i D. Anton, *Erste Linien eines Versuchs über der alten Slaven—Ursprung, Sitten, Gebräuche, Meinung und Kenntnisse* (Leipzig, 1783—89), Ludwig Albrecht Gebhardi, *Geschichte aller wendisch-slavischen Staaten Halle*, 1790, pa je uz ta djela, oslanjajući se na

⁵⁴ *Nav. djelo*, str. 65.

⁵⁵ *Nav. djelo*, str. 83.

⁵⁶ *Nav. djelo*, str. 84—85.

⁵⁷ *Nav. djelo*, str. 47.

⁵⁸ Herders Werke in fünf Bänden, Vierter Band, *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*, Weimar 1957, *Slavische Völker*, str. 392—394.

⁵⁹ Tako i Mavro Orbin, *Il Regno degli Slavi* Pesaro 1601.

⁶⁰ *Abbildung und Beschreibung*, str. 1—2.

svoje bogato iskustvo, zaključio da su Slaveni rasno srodni s Kavkascima, a da njihov jezik ne naliči ni na jedan drugi evropski jezik. Hacquet se ipak nije upuštao u jezikoslovna poredbena razmatranja. Način života Slavena blizak je životu Tatara. Oni su, kao i Tatari, hrabri i izdržljivi, a južni, osobito Dalmatinci, da pače i okrutni. Oni su s malim zadovoljni, izdržljivi, vole glazbu i pjesmu, gostoljubivi su. Način života i stanovanja posve je azijski. Životna filozofija kao u Hindustanaca, koji vele, bolje je sjediti nego stajati, bolje spavati, nego biti budan, smrt je najbolja. Stoga se Slaven ne boji smrti.⁶¹

Hacquet je dakle bio fasciniran Slavenima, u kojima je nagon-ski osjećao posve drugačiju dušu od evropske. Za njega je bez svake sumnje granica Evrope bila granica njemačkog jezičnog područja. Pitanje da li je Hacquet volio Slavene i da li im je bio sklon nije posve na mjestu, jer Hacquet nije pisao pohvalbeno djelo poput spomenutog djela Mavra Orbinija. Tadanja evropska učena javnost bila je obuzeta filozofijom Jeana Jacquesa Rousseaua, koji je smatrao da je čovjek dobar, ali da ga je civilizacija iskvarila. Evropski su pisci i mislioci sanjarili o sretnom životu urođenika prekomorskih zemalja, koji su prava djeca prirode, jer ih civilizacija nije još iskvarila. No urođenici su bili daleko, i vijesti o njima bile su vrlo oskudne, pa se u to doba i baš u francuskoj književnosti pojavljuju filozofsko-utopistička zamišljanja života tih sretnih divljaka. Jedna je od takvih filozofsko idiličnih slika *Supplément au voyage de Bougainville ou dialogue entre A. et B.* Denisa Diderota (1713-84), nastao 1773, a objavljen je 1798, dakle malo prije Hacquetova djela.⁶² Evo jednog tipičnog zaključka iz tog spisa Denisa Diderota: »La vie sauvage est si simple, et nos sociétés sont des machines si compliquées! Le Tahitien touche à l'origine du monde, et l'Européen touche à sa vieillesse. L'intervalle qui le sépare de nous est plus grand que la distance de l'enfant qui naît à l'homme décrépît. Il n'entend rien à nos usages, a nos lois, ou il n'y voit que des entraves déguisées sous cent formes diverses, entraves qui ne peuvent qu'exciter l'indignation et le mépris d'un être en qui le sentiment de la liberté est le plus profond des sentiments.«⁶³

⁶¹ Abbildung und Beschreibung... str. 5—6.

⁶² Vidi Diderot, *Oeuvres philosophiques*, Ed. de P. Vernière, Paris. Gannier, 1964, str. 455—516.

⁶³ *Nav. djelo*, str. 464. »Život u divljini tako je jednostavan, a naše su civilizacije tako složeni strojevi! Tahitanin se dodiruje početka svijeta dok se Evropljanin dodiruje svoje starosti. Razmak koji ga dijeli od nas veći je od razmaka koji dijeli dijebe na porodu od oronula starca. On ništa ne razumije od naših navika, zakona, u kojima ne vidi nego zapreke u liku deset različitih oblika, zapreke koje mogu samo izazvati negodovanje i prezir bića u kojem je osjećaj slobode najdublji od svih osjećaja«.

Hacquet je, kao i Fortis, bio obuzet filozofijom J. J. Rousseaua. No za razliku od Diderota, koji je tražio djecu prirode u dalekim prekomorskim krajevima, Fortis, a i Hacquet u još većoj mjeri, našli su djecu prirode u Vljajima, odnosno u Slavenima, koji nisu bili (po njihovu mišljenju) sudionici evropske civilizacije. Slavene su oni, a osobito Hacquet, mogli mnogo bolje i uspješnije proučavati nego Diderot urođenike prekomorskih prašuma i otoka. Austrija, Njemačka i Francuska za Hacqueta su zemlje iskvarene gradovima i civilizacijom, Slaveni su prava djeca prirode. To je posve drugačije od nazora Herdera koji je u Germanima nalazio snagu prirode što se nije dala zgaziti od pokvarene kulture romanskih južnih naroda, dok je o Slavenima napisao samo jedno vrlo kratko poglavlje.

Kod ovih razmatranja nikad ne smijemo ispustiti iz vida da je Hacquet, mada Francuz, pisao na njemačkom jeziku u Austriji, i to s potporom dvora. Pisao je dakle u sredini koja baš nije bila stanište velikih ideja, ali je velike ideje Evrope uvijek znala pretvoriti u praktično oruđe svoje neposredne »Nationalitätenpolitik«, svojih apsolutizama i nagodbi. Dakako, te su ideje ponekad znale djelovati epigonski i eklektično. Možda se i Hacquet, uspoređen s Fortisom može nekome pričiniti kao eklektik. Slava otkrića Vlaja kao rusoiističkog živućeg mita svakako pripada Fortisu, koji je bar prvi objavio svoja zapažanja s puta po Dalmaciji, ako i nije pretekao Hacqueta u Dalmaciji.

Fortis je prema Hacquetu nekako oštromniji, briljantniji, on je imao utjecajnije prijatelje, koji su k tomu bili učenjaci. Hacquet je međutim bio mnogo temeljitiji i trezveniji, proučavao je Slavene cijelog života, i to gotovo sav slavenski svijet, a ne samo Dalmaciju kao Fortis. A njegove knjige dolazile su u ruke šutljivim i zagonetnim političarima koji su se uskoro morali latiti mača, jer su izbili napoleonski ratovi. To će svakako biti razlog što je Hacquet ubrzo u Austriji zaboravljen.

Pošto je u uvodu općenito opisao Slavene, Hacquet je počeo sustavno opisivati jedan narod za drugim. Njegov pojam naroda nije isti kao naš danas, kada se u mnogo slučajeva pojam naroda uglavnom slio s pojmom države (samostalne ili udružene s drugim državama). Austrija je bila carevina koja se sastojala iz mnogo država (*Staaten*). I dok Hacquet za sve Slavene kaže »Nation« i pod tim podrazumijeva nešto poput rase, dakle organskog jedinstva, riječ »Volk« mnogo je uža kod njega, *Volk* su Istrani, Liburni,

Vlaji, Hrvati, Ličani i sl.⁶⁴ To je vojni smisao njemačke riječi *Volk*. No u opisima tih hrvatskih krajeva i »narodâ« on je vrlo temeljit i metodičan. Istru opisuje kao zemlju vina i ulja, koje ljudi pohranjuju u rimskim sarkofazima. Podneblje je kao u Italiji, no Talijani prebivaju samo u gradovima obale. Slaveni ne znaju talijanski, čak ni njihovi svećenici ne znaju latinski. Nadalje Hacquet opisuje ljude kao smeđokose, srednjeg stasa, opisuje ih kao rasni tip. Zatim opisuje i njihovu nošnju, kuće, svadbene običaje.⁶⁵ Čak donosi nekoliko crteža seljaka u narodnoj nošnji. Liburne koji prebivaju u Kvarneru smatra antičkim plemenom koje se izmiješalo sa Slavenima.⁶⁶ Što se tiče Vlajâ, on posve prijanja uz nazore Fortisa. Za razliku od mišljenja u »Physikahisch-Politische Reise...« 1785, smatra da ime Wallach kao i Welscher nije ime nacije. Od Vlaja neki se nazivaju Srbima,⁶⁷ no Hrvati (Chroboten oder Kroaten, Horvati) ustvari su potomci Vlaja (Morlaka). Vlaški plesovi i igre Hacqueta podsjećaju na igre i natjecanja starih Grkâ. Vlaji su gostoljubivi, ali osvetoljubivi. Kad netko bude ubijen, njegova obitelj pohrani krvavu košulju pokojnika za opomenu potomstvu da ga ne zaboravi osvetiti. Takav običaj nalazi se i kod Čerkeza, što je Hacquetu dokaz srodstva Slavena i Čerkeza.⁶⁸ Loše je međutim što su Vlaji praznovjerni a neuki svećenici prodaju im svakojake talismane — zapise. Najbrojniji i najneukiji svećenici kod Vlaja su kapucini i franjevci. Vlaji jako poštuju svećenika.⁶⁹ Vlaji su

⁶⁴ Franjo Trenk npr. veli da se njegova pukovnija sastojala »aus 700 Croaten und Warasdinern, 100 Banduren und 300 Schantz-Gräber«, isp. *Merkwürdiges Leben und Thaten des weltberühmten Herrn Francisci Frey-Herrn von Trenck [...] von Ihm selbst bis zu Ende des Jahres 1745 fortgesetzt*, Frankfurt und Leipzig, 1747, str. 158.

Vojni smisao njemačke riječi *Volk* odražava se u hrvatskoj riječi »pukovnija«, od *puk* — narod.

⁶⁵ *Abbildung...*, str. 41—62.

⁶⁶ *Abbildung...*, str. 99—116.

⁶⁷ *Abbildung...*, str. 113. Pavel Josef Šafařík, *Slovanske starožitnosti*, Okres prvni, V Praze, 1862, str. 269—270, smatra da riječ »Vlah« potječe od njemačkog *Walh*, *Vēalh*, *Wālsch*, što se odnosi na Kelte, ags. *Vēalh*, skand. *Valr*, *Valland*, srednjovisokonjemački *Walch*, *Walkes*, njem. *Wälsche*. Kod Hermanna Paula, *Deutsches Wörterbuch*, siebente Aufl., Halle 1960, str. 734, stoji da je starovisokonjem. *wal(a)hisc* došlo od *Walh*, što je naziv za Kelte. Friedrich Kluge, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, 17. Aufl., Berlin 1952, str. 853, smatra da to *Walh* potječe od imena keltskog plemena *Volcae*, germ. *Walhos*. Za Šafaříkom se povodi i P[etar] S[kok], »Vlah«, *Enciklopedija Jugoslavije*, sv. 8, Zagreb 1971, str. 514—515.

Ma. S. pod »Morlaci«, *Enciklopedija Jugoslavije*, sv. 6, Zagreb 1955, str. 162—63, veli da je to od grčkog *μαυροβλαχοι*, »crni Vlasi« kao i Lucić, što vidjesmo gore.

⁶⁸ *Abbildung...*, str. 115, 123, 124—128.

⁶⁹ *Abbildung...*, str. 117—118.

posve djeca prirode: »Er [Vlaj] ist wohl gebildet, schlank und von festem Knochenbau, ich habe in diesem Lande, so wie in den vorigen, niemals einen von der Natur verstümmelten, bucklichten oder rachitischen Menschen gesehen, eben so wenig findet man einen unter ihnen, den die Melancholie zum Menschenfeinde gemacht hätte; ihre Zivilisation geht nicht so weit, aber es speist der Dalmatiner auch keinen mit zweideutigen Worten ab, er ist was man sagen kann, beinahe ganz Naturmensch. Ein Kind ist mit einem Jahre auf seinen Gliedmassen fest, so dass solches schon zu gehen anfängt, und im fünfzehnten Monat herumlauft, im achten oder neunten Jahre eben so gut in den Flüssen schwimmt, als in einem andern Land eines mit fünfzehn Jahren.«⁷⁰

Ako se odbije veliko praznovjerje i neukost svećenstva, po čemu su Vlaji, po Hacquetu, slični uljuđenim narodima koji se dive ljudima poput švedskog teozofa i vidovnjaka Emanuela Swedenborga (1688—1772). Vlaji su ljudi neobične dobrote i plemenitosti. Iskreni, otvoreni, gostoljubivi, nikad pohlepni za novcem, ne krađu. Djevojke se slobodno ophode s mladićima, a ipak je vanbračno općenje prava rijetkost. Vlaji su vrlo vjerni prijatelji — pobratimi. Tu Hacquet opisuje običaj pobratimstva.⁷¹ Mada je zemlja vinorodna, pijanstvo je rijetkost.⁷² Pučanstvo unutar nje Dalmacije izmiješano je s uskocima, koje Hacquet također smatra narodom i mnogo ratobornijim narodom nego li su to Vlaji s obale.⁷³

Hacquet, koji je bio u Splitu 1783. u doba dok je u Splitu bjesnjela kuga, najprije kritizira neprikladan lazaret, a onda se ruga ljudima koji u kući drže sušena gnjurca (*Alcedo ispida* L.) kao amulet protiv kuge.⁷⁴

Hrvate, koje poznaje još iz sedmogodišnjeg rata, opisuje kao rođene vojnike, ali vrlo zatvorene ljude, koji sve koji nisu iz njihova naroda smatraju naprosto neprijateljima. Djecu Hrvati vole više od samoga sebe, možda zato što su svi rođeni vojnici, pa znaju da mogu lako poginuti. Djeca im žive slobodno prepuštena prirodi

⁷⁰ *Abbildung...*, str. 183. »On [Vlaj] je lijepo građen, vitak i čvrste građe kostiju; u toj zemlji, kao ni u prijašnjima, nikad nisam vidio čovjeka koji bi bio od prirode bogalj, grbavac ili rahit'čar, isto tako je rijetko među njima naći čovjeka kojega bi melankolija učinila mizantropom. Civilizacija im ne ide daleko, ali Dalmatinac neće nikoga otpremiti s dvoiličnim riječima, on je, što bi se reklo, gotovo posve dijete prirode. Dijete od godinu dana čvrsto je u svojim udovima toliko da već počinje hodati, u petnaestom mjesecu trči, u osmoj ili devetoj godini pliva u rijeci kao dijete od 15 godina u drugim zemljama.«

⁷¹ *Abbildung...*, str. 115—16.

⁷² *Abbildung...*, str. 117.

⁷³ *Abbildung...*, str. 183.

⁷⁴ *Abbildung...*, str. 184.

kao Rousseauov Emil. Taj narod, sklon hajdučiji, koji k tomu ne poštuje ženu, ipak ima neobično poštovanje pred ženskim poštenjem. Ni hajduci neće silovati ženu, pače neće dirnuti ni svoje žene šest tjedana pred kakav pothvat jer drže da bi im odnos sa ženom donio nesreću. Tako je i u Bosni.⁷⁵ Uskoke smatra srodnicima Čerkezâ, koji su se doselili možda s Karpata,⁷⁶ te čini se da ne poznaje Minucijevo djelo *Historia degli Uscochi* (1602). Ličane smatra posve različitim od Hrvata i smatra ih gorštačkim, ratničkim narodom, austrijskim Crnogorcima. Bunjevci su najhrabriji od svih, poludivlji, a žene su im najkreposnije. Kuće kao u američkih urođenika — zidovi od drva i kamena oblijepljeni blatom — i pokrivene su slamom, a u kući s ljudima spava i stoka. Samo imućniji naprave od slame i koža postelju.⁷⁷

Slavoniju opisuje kao osobito plodnu zemlju ugodnog podneblja, o čemu svjedoči divlja loza što se posvuda penje po stablima i najesen ruji.⁷⁸ Zemlja je plodna, ali ratarstvo vrlo nazadno. U rijekama ima obilje ribe. Teško je odgovoriti koji narod prebiva u Slavoniji, jer u svakom selu živi drugi narod. Pučanstvo Slavonije razbježalo se pred Turcima, a kad su Turci otišli, Slavoniju su napučili narodi sa svih strana i krajeva.⁷⁹ Posebno je zanimljiv opis istarskih Čića,⁸⁰ koje Hacquet naziva Japidanima. Čićarija je neobično siromašna i krševita zemlja, toliko siromašna da svake godine mnogi Čići umiru od gladi. Čići su najbjedniji i najsiromašniji narod koji je Hacquet ikad vidio. Njihova volujaska kola upće nemaju željeznih okova, a nisu ni podmazana, toliko su Čići siromašni. Mlinova nema, žito melju u ručnim žrvnjevima. Jezik im je iskvareni slovenski (windisch), izmiješan s hrvatskim riječima. Hacquet, koji je znao i dobro poznavao Čiće, ipak nije, začudo, opazio da oni ustvari govore — rumunjski.⁸¹

Ako se upustimo u ocjenu Hacquetova rada u poznavanju i upoznavanju Slavena, moramo ga i usporediti s Fortisom. Fortis je čovjek koji je na Slavenne primijenio načela rusozma i time u odnosu Zapada prema Slavenima, kao i u kompoziciji zapadnog

⁷⁵ *Abbildung...*, str. 133.

⁷⁶ *Abbildung*, str. 149.

⁷⁷ *Abbildung*, str. 170.

⁷⁸ *Abbildung*, str. 200.

⁷⁹ *Abbildung...*, str. 201—202.

⁸⁰ *Abbildung...* str. 57—59.

⁸¹ Radu Flora, »Prilog pitanju klasifikacije Istrorumunskog«, *Južno-slovenski filolog*, XXV/1961—62, str. 329—353. Još je J. G. Kohl opazio da Čići ustvari govore rumunjski, isp. *Reise nach Istrien, Dalmatien und Montenegro*, 2, Dresden 1851, str. 446. O tim pitanjima piše još i Franz Miklošič, *Über die Wanderungen der Rumunen in den dalmatinischen Alpen und Karpaten*, Wien 1880.

putopisa po Hrvatskoj, otvorio novo razdoblje. No taj rusozizam ujedno je i jedino što sadržajno vezuje Hacqueta s Fortisom. Jer Fortis je imao uporište u učenim krugovima Švicarske pa Škotske, što je već istaknuto, a Hacquet među bečkim političarima, odnosno kod Josipa II. Kao rusozist, taj je Francuz koji je pisao na njemačkom, bio jedinstven na njemačkom jezičnom području, gdje se je inače rusozizam primao kroz Herderov filter u obliku *Sturm und Dranga*. Hacquetovo zanimanje za Slavene valja shvatiti u okviru jozefinskog apsolutizma, koji se poput svih austrijskih apsolutizama orijentirao u prvom redu protiv Mađžara, tražeći uporišta kod Slavena. Zanimanje za Hrvatsku raslo je u to doba u Beču, pa je Josip II tražio 1780. temeljito proučavanje Hrvatske i njezina ustava. U rukopisnoj ispravi koju je 1901. objavio Ferdo Šišić,⁸² Josip II je tražio da se Hrvatskoj vrate dijelovi koji se nalaze pod Mlecima i Turcima. To mišljenje carevo nakon puta po Hrvatskoj 1775. upućuje na zaključak da su kasnija Hacquetova istraživanja u Bosni i Dalmaciji, rat protiv Porte 1788. i posjet Josipa II Hacquetu u Ljubljani 1785, pa i zanimanje Marije Teresije za Dubrovnik i Dalmaciju, sva u nekoj uzročnoj vezi.

Sam Hacquet bio je daleko najbolji poznavalac Hrvatske i Slavena svoga vremena. On je u tome daleko nadmašio Fortisa. Hacquet je bio prirodoslovac, carski rudarski savjetnik, profesor prirodnopisa na Josefinskoj školi u istočnoj Galiciji, profesor kemije i korisnih vještina Kraljevskog ratarskog društva, Vojvodstva Kranjskog, član mnogih učenih društava u Londonu, Göttingenu, Frankfurtu na Odri, Erfurtu, Leipzigu, Firenzi, Berlinu, Halleu, Chamberyju,⁸³ pa je potpuno poznao prirodne odlike i ratarstvo i rudarstvo Hrvatske.

Bolje od ikoga on je poznao same Hrvate, njihovu ćud i običaje, njihove navike i materijalnu kulturu, pa i narodno pjesništvo. Iako spominje velik broj »naroda« u Hrvatskoj, kao Vlaje, Uskoke, Istrane, Japidane i sl. Hacquet je uočio Hrvate kao narod s organskim svojstvima po kojima su oni dio velike slavenske »nacije« od Jadrana do Tihog oceana, pače predstraža te velike nacije na jugozapadu. Spoznaja nacije kao organske pojave sa svojim srodnostima i organski uvjetovanim značajkama jest ono moderno kod Hacqueta. Na taj način Hacquet je postao prvi znanstveni, »panslavist«; naslutio je i srž hrvatskih nacionalnih interesa, koji se od Vinka Pribojevića i Mavra Orbinija orijentiraju panslavistički.

⁸² Ferdo Šišić, »Sud cara Josipa II. o kraljevstvu Hrvatskom« *Vijenac*, XXXIII/1901, br. 33 (15. kolovoza), str. 652—53.

⁸³ O svojem članstvu u raznim učenim društvima on piše u podnaslovu svoje rasprave *Abbildung*, itd.

Poput Vinka Pribojevića i Fausta Vrančića, Hacquet osniva svoje panslavističke zaključke baš u prvom redu na proučavanju Hrvata i Poljaka.⁸⁴

Najvažnije i najiscrpnije djelo Hacqueta o Hrvatima izašlo je u neugodno doba, 1802—1805, kada su u Beču političari imali prečega posla u teškim ratovima protiv Napoleonovih armija. Stoga je to djelo prošlo nezapaženo u Austriji. Za Hacqueta nisu znali ni mnogi dobri poznavaoци Dalmacije kao Franz Petter, koji je 1856. u Beču objavio prošireno izdanje svog enciklopedijskog pisanog djela o Dalmaciji.⁸⁵ Prvi koji se sjetio Hacqueta bio je Johann Georg Kohl, koji je u bibliografiji djela o Dalmaciji, priloženoj svojoj knjizi, spomenuo Hacquetovu »Physikalisch-Politische Reise...« 1785. a za »Abbildung und Beschreibung...« čini se da nije znao.⁸⁶ Možda neće biti neumjesno istaknuti da je Kohl pisao na početku drugog apsolutizma, onog Bachova, koji se također živo zanimao za Slavene uopće i Hrvate posebno.⁸⁷

Slab odjek Hacquetove knjige u Hrvatskoj i Austriji, koja je bila upletena u ratove s Napoleonom, može objasniti zašto su Hacquetove knjige izmakle ilirizmu. Ljudevit Gaj se umjesto toga uhvatio spomenutog oskudnog Herderova poglavlja o Slavenima, koje je u hrvatskom prijevodu objavio 1835. u »Danici Ilirskoj«.⁸⁸ Tako se dogodilo da je to kratko poglavlje djelovalo na naraštaje iliraca⁸⁹ i kasnije na hrvatske pisce sedamdesetih godina,⁹⁰ dok o

⁸⁴ Hvarski domn'kanac Vinko Pribojević je po povratku iz Poljske 1525. održao u Hvaru predavanje *De Origine successibusque Slavorum*. To je predavanje tiskom izdao 1532. Ponovno ga je izdala Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu 1951; djelo *Il Regno degli Slavi* mljetskog opata Mavra Orbinića, pisano posve panslavistički kao i Pribojevićev govora, izašlo je u Pesaru 1691. Faust Vrančić, čanadski biskup, pisao je o panslavizmu u pogovoru *Života nikol'ko izabranih d'lvic*, Mleci 1608.

⁸⁵ Franz Petter, *Dalmatien in seinen verschiedenen Beziehungen*, 2. sv., Wien 1856. Isto djelo izašlo je u Gothi 1857.

⁸⁶ J. G. Kohl, *Reise nach Istrien, Dalmatien und Montenegro*, 2. sv., Dresden 1851.

⁸⁷ Onda izlazi J. L. Neigebaur, *Die Süd-Slaven und deren Länder in Beziehung auf Geschichte, Cultur und Verfassung*, Leipzig 1851.

⁸⁸ [Anonymus], »Slavenski puki (Iz Herdera, Bečkoga izdanja)« *Danica hrvatska, slavonska i dalmatinska*, I/1935, br. 33 (22. kolovoza), str. 231—232. O tom prijevodu pisao sam u raspravi »Rodoljubni dodaci i ispuštanja u prijevodu Herderova poglavlja 'Slavenski narodi' koji je objelodanjen u 'Danici ilirskoj' 1835. godine«. *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, Razd. lingv. filološki, VIII—IX/1970, str. 264—271.

⁸⁹ Nikola Ivanišin, »Herder i ilirizam«, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, Razd. Historije, arheologije i hist. umjetnosti, II/1960—61, Zadar, 1963, str. 196—225.

⁹⁰ O tome spremam posebnu raspravu.

opsežnim knjigama Hacquetovim jedva ima spomena. Šteta po Hrvatsku bijaše velika. Jer dok se u Dalmaciji proširio rusozizam koji se reproducirao u niz djela kao što je »La Dalmazia descritta« Frane Carrare (Zadar, 1846) ili »Narodni običaji kod Vlahah u Dalmaciji« Šime Ljubića (Zadar, 1846), sjevernu je Hrvatsku prožimao herderijanizam. I dok smo na jugu vjerovali u ratničke sposobnosti i »prirodnu« inteligenciju Vlaja, na sjeveru su se Slaveni prikazivali kao miroljubiviji narod golubinjice čudi, koji je bio žrtva svojih silovitih susjeda.⁹¹ Još 1882. Đuro Arnold opisuje po-kolj miroljubivih polapskih Slavena.⁹²

Hacquetov utjecaj u Austriji bijaše slab, u Hrvatskoj Hacquet nije ni bio pravo poznat.⁹³ No u Napoleonskim ratovima, koji su otvorili razdoblje novoga francuskog interesa za Hrvatsku i Jadran, pojavila se potreba za nekom iscrpnom knjigom o tim krajevima na francuskom jeziku. Tako se, doduše opet kasno, 1815. u Parizu, pojavio skraćen prijevod Hacquetove »Abbildung und Beschreibung...« kao *L'Illyrie et la Dalmatie*. (prev. M. Breton). Napoleon je otišao na Sv. Helenu, ali 1814. u Londonu u zbirci *The World in Miniature*, koju je izdao Frederic Skoberl, pojavio se prijevod iste Hacquetove knjige na engleski kao »Illyria and Dalmatia«. No ni tom prijevodu nije bilo suđeno da izvrši neki jači utjecaj. To je jedna od posljedica bečkog kongresa 1815, kojim je »zaleđen« povijesni razvitak evropskog jugoistoka, Turske, a i Dalmacije. Hacquetove knjige pale su u potpuni zaborav, a strana literatura o Dalmaciji stagnirala je tridesetak godina pod zaštitom namjesništva i Metternichove policije, koja se trudila da što manje stranih putnika stigne u Dalmaciju. To je razlog zbog kojeg danas pišem o Balthasaru Hacquetu kao o posve nepoznatom piscu, iako je on kao folklorist, etnolog i prirodoslovac bio bez sumnje najbolji poznavalac Hrvatske i Slavena svoga vremena, bolji od samoga slavnog Alberta Fortisa.

⁹¹ F[ranjo] Marković, »O baladah i romancah«, *Vijenac*, I/1969, br. 45 (27. studenoga), str. 787: »Na Slavene, razvijajuće se ovako naravno i plemenito, nahrupiše drugi, siloviti narodi, ujedinjeni silovitim vodama«.

⁹² »Pod lipami«, Spjevao Gj[uro] Arnold, *Vijenac*, XIV/1882, br. 47 (15. studenoga), str. 725.

⁹³ Bilješka Jovana Hranilovića u *Zemljopisu Hrvatske*, Zagreb, 1901, str. 106, gdje se spominje Balthasar Hacquet pa bilješka Đure Šurmina, »Narodne pjesme i Kačić«, *Vijenac* XXXIV/1902, br. 5 (30. siječnja, str. 77—78 u kojoj Šurmin prepoznaje stihove Kačića, što ih Hacquet citira kao narodne i daje usput kratak informativni pregled njegovih djela, rječito potvrđuju sporadičnost njegovog utjecaja u Hrvatskoj.

I. PEDERIN

I. *Pederin*: BALTHASAR HACQUET, CROATIA'S FIRST ETHNOLOGIST AND FOLKLORIST

Summary

Late in the 18th Century Balthasar Hacquet, a French physician and scientist hichhiked throughout Croatia a number of times. He was a protegee of the Emperor Joseph II, who had some political interests for the Adriatic coast like his mother Maria Theresia and he lead a campaign against Turkey in 1788.

Balthasar Hacquet was a follower of J. J. Rousseau. A modern scientist, who knew Croatia much better than even the famous Alberto Fortis did, who knew the south, Dalmatia only.

His wide knowledge of Croatia he displayed in three books where he wrote about geology and the customs of the Croats. Nobody else in his time knew Croatia and the Slavonic nations better than he did.